

Ladislav Varadzin

NAD SOUVISLOSTMI VÝSKYTU HRNČÍŘSKÝCH PECÍ V 6.-13. STOLETÍ V ČECHÁCH, NA SLOVENSKU A V POLSKU¹

Jak vyplývá z bilance nálezů hrnčířských pecí, je jejich zastoupení z 6. – 13. století dosti nerovnoměrně rozloženo v čase; na sledovaném území zaznamenáváme na konci 12. a ve 13. století téměř dvakrát více lokalit než z celého předchozího 600letého období. Tomuto nepoměru přikládáme nemalý význam, neboť nás informuje o určitých změnách v době kolem r. 1200 a také o jisté podmíněnosti ve výskytu pecí.

1. Raně středověké období do konce 12. století provází podstatně menší počet evidovaných lokalit. Ten jistě uspokojivě nezdůvodníme okolnostmi formování pramenné základny, obtížně bychom totiž vysvětlovali zvýšený počet nálezů ve vrcholném středověku. Tato skutečnost je oprávněně vysvětlována užíváním prostých polních vypalovacích zařízení, která unikají archeologické evidenci. Speciální dvouprostorové hrnčířské pece na území západních Slovanů se naproti tomu objevují sporadicky a soliterně, o určitém zahuštění nálezů lze hovořit pouze v případě Velké Moravy v 9. století (lokality Nitra-Lupka, Nitra-Dražovská cesta, Sady u uherského Hradiště, Hoste; dohromady 15 pecí).²

Při úvaze o příčinách užívání speciálních pecí oproti prostým polním zařízením se naše pozornost obvykle obrací nejprve k jejich technickým možnostem. Takové vysvětlení se však při bližším pohledu nejeví jednoznačně. Především musíme odmítnout představu, podle které je převaha polních pecí projevem nižší dosažené technologické úrovně produkce. Kontrastuje totiž s

---

¹ Tento text byl vybrán z jedné z kapitol připravované doktorské práce na FFUK. Příslušná kapitola se zabývá doklady hrnčířské výroby v 6.-13. století na území ČR, SR a Polska.

² Doklady z území západních Slovanů nacházíme mimo Velkou Moravu na Slovensku v Bajči a Slovenských Ďarmotách, v Německu v Kremitz a Löcknitz (k posledním dvěma *B. Weiser 2003*).

vysokou úrovní výpalu keramiky zejména od 2. poloviny 9. století a současně naráží na poznatky shromážděné při experimentálních výpalech v prostých zahloubených ohništích, která dovolují kvalitní redukční výpal v teplotách dosahujících 1000 °C (*Böttcher – Böttcher 1996*, 89). Snad hlavní technickou výhodou specializovaných pecí s topeništěm odděleným od vypalovacího prostoru se zdá být možnost stimulovat teplotu zásahem do ohniště během výpalu. Jak vyplývá z experimentů, tuto možnost bylo nejvhodnější využívat zejména v počáteční etapě výpalu, při níž docházelo k redukci vody v hrnčině. Kontrolované pozvolné zvyšování teploty v peci bránilo popraskání výrobků, což v důsledku dovovalo snížit poměr ostřiva a zjemňovat hmotu (*Böttcher – Böttcher 1996*, 89). Je ale sporné, jestli právě tyto možnosti byly v raném středověku určující pro zavedení dvouprostorových pecí do výroby. Zmíněné řešení nepodporují nálezy dvoudílných pecí, v nichž byly vypalovány výrobky se značným podílem ostřiva (*Hübener – Natter – Roeren 1962*), ani trvalá obliba jednodílných milířových pecí ve vrcholném středověku (tabulka 1).

Mnohem více než důvody výskytu pecí je s ohledem na charakter pramenné základny na našem území aktuální otázka příčin jejich absence. Přihlédneme-li k dosud vytvořené představě o vývoji hrnčířské produkce založené na studiu samotných výrobků, dospějeme k pozoruhodné konfrontaci. Zatímco např. v jedné z dílen poblíž Řezna se s vyhraněným typem hrnčířské pece setkáváme v nejranější etapě vývoje výroby, během níž docházelo teprve k osvojování hrnčířského kruhu (*Hübener – Natter – Roeren 1962*), na námi sledovaném území tentýž mezník ve vývoji hrnčířské výroby speciální pece neprovází. Ještě kontrastněji vyniká srovnání s dalšími významnými etapami v dějinách našeho hrnčířství, za které považujeme zejména formování regionálních výrobních okruhů (v 9. století na Moravě, od závěru 9. století v Čechách) nebo přechod k výrazně standardizované výrobě ještě před koncem

12. století (*Klápště 1994*, 94).³ Současně s tím výpal nádob dosahoval v některých oblastech značné úrovně již v 9. století.

Ačkoliv vývoj naší hrnčířské výroby postupoval obdobně jako v sousedních oblastech, udržovali si nejspíš naši hrnčíři k alternativě specializovaných pecí patřičný odstup. Bylo uvedeno několik skutečností, z nichž vyplývá, že absence specializovaných výrobních zařízení sama o sobě nemůže charakterizovat pokročilost výrobních vztahů. Zdá se ale, že přibližuje značně konzervativní poměry raně středověkého hrnčířství. Pojednávaná kategorie technického zařízení může náležet mezi příklady „strachu z novot“, jednoho z rysů tradiční výroby a podle *J. LeGoffa* středověké mentality vůbec (*2005*, 282). Tuto interpretační alternativu lze opřít nejen o srovnání našeho území se západním prostředím ale i se starším obdobím. Zatímco např. na území Moravy známe z doby římské (z období trvajících 4 století) 14 lokalit s nálezy specializovaných hrnčířských pecí (*Droberjar 2002*, 88), raně středověký protějšek (za 6 století) představují pouhá tři naleziště (Mohelnice, Sady u Uherského Hradiště a Želechovice). Pokud přijmeme představu o jistých mentálních bariérách, těžiště celé problematiky a hledání „racionálních“ vysvětlení v souvislosti s výskytem pecí se ocitne v jiné rovině. Prosté vysvětlení absence nebo prezence pecí, které argumentuje technickými výhodami, se z tohoto pohledu může jevit jako zjednodušující.

2. Bilancí problematiky v raném středověku dospíváme ke 13. století. Již bylo zmíněno, že to bylo období přelomové ve výskytu speciálních vypalovacích zařízení. Protože značnou část nálezů uvedených na tabulce 1 lze lokalizovat do zázemí vrcholně středověkých měst, můžeme se pokusit o upřesnění datování těch lokalit, které byly datovány jen rámcově do tzv. pozdně

---

³ Příklad další konfrontace představuje produkce tzv. feldberské keramiky. Ani výrobci této keramiky, která svou kvalitou překonává ostatní typy na území severozápadních Slovanů, nepoužívali speciální pece (*Kempke 2001*, 236-237).

hradištního keramického horizontu, a posunout je ve většině případů nejdříve na počátek 13. století. Přímá souvislost mezi vznikem měst a narůstajícím počtem pecí se na první pohled může zdát zřejmá – zahustila se síť odbytových vztahů a tím se vytvořily podmínky pro změny v řadě výrobních odvětví. Odkaz na města nám ale nepřipadá jako konečné vysvětlení, popisovaná změna se totiž (patrně s podobnou razancí) projevila i na venkově (shrnutí vrcholně středověkých nálezů pecí z měst i venkova na našem území zatím postrádáme, své tvrzení ale opíráme o německý příklad; *Gringmuth-Dallmer 2002*).

Poměrně prudce se měnící podíl hrncířských pecí oproti polním vypalovacím zařízením ve 13. století musel souviset s průlomem do navyklých a po staletí ověřovaných pracovních postupů. Dlouhodobou mentální rezistenci, s kterou si dovolujeme spojovat takřka neměnné uplatňování polních pecí po celý raný středověk, nahradilo osvojování technologických inovací podobně jako v případě jiných projevů středověké transformace (*J. Klápště* hovoří o technologickém balíku 2005, 276;). Přitom právě příklad výrobních zařízení je nám podkladem i pro úvahy o psychologickém rozměru transformačního procesu.

Kořeny těchto změn sahají na západ od našeho území. Je pozoruhodné, že i na tamějším rozsáhlém území můžeme sledovat podobný proces, který se projevuje zvýšeným (a na většině německého území vůbec prvním) výskytem pecí (proces vynikne srovnáním obr. 1 a 2). Oproti východní části střední Evropy tyto události proběhly o něco dříve, většinou od 12. století.

Časoprostorový výskyt německých pecí dovoluje nastínit dynamický proces, jehož počátek klademe do středního Porýní v 8. – 9. století. Nálezy pecí v Německu shrnutých nedávno v katalogu *B. Weiserové (2003)* můžeme rozčlenit do dvou skupin podle charakteru produkce. Dílny z první skupiny charakterizuje výroba lokální keramiky (*frühe Grauware, slawische Keramik*) distribuované vždy jen v omezeném regionálním měřítku (*Stilke 2001, 24*). Protože tato skupina je zastoupena značně nízkým počtem pecí, předpokládáme

podobně jako v případě našeho raně středověkého hrnčířství převahu polních vypalovacích zařízení. Naproti tomu druhá skupina s podstatně větším počtem pecí je charakterizovaná produkcí kvalitativně odlišné a pokročilejší keramiky (Gelbe Irdenware nebo jejích derivátů projevujících se např. červeným malováním), kterou spolu s jinými autory považujeme za dílo značně profesionalizovaných hrnčířů.⁴ Kořeny této výrobní tradice jsou nacházeny ve středním Porýní, od ní odvozená sekundární produkce se však v průběhu 12. a 13. století rozšířila po značném území Německa (*Sanke 2001, 427-428*) a přitom převrstvila lokální výrobu. Tento proces postupoval ze západu na východ a nakonec dospěl do Čech v podobě světlé červeně malované keramiky. Z obr. 2 vyplývá, že průvodním archeologickým projevem byl i nárůst počtu dokladů hrnčířských pecí. Důležitou skutečností je, že současně s touto vlnou se rozšířil i nový typ dvoukomorového vypalovacího zařízení - horizontálních pecí. Vzrůstající počet pecí na našem území ve 13. století je součástí procesu, který byl zahájen v Německu.

---

⁴ Hrnčířství ve středním Porýní představuje bezpochyby výjimečný jev nejen na území Německa ale celé střední Evropy. V 8. a 9. století tam byla vyráběna keramika badorfského a od konce 9. století pingsdorfského typu (*Janssen 1983*). Tamější produkce s pozdně římskými kořeny dospěla k prvnímu velkému rozkvětu v karolínském období, doprovázenému především nebývalým nárůstem dokladů specializovaných pecí a odpadních areálů. Walter Janssen dokonce neváhá hovořit o industriálním charakteru výroby. Produkty dílen vázaných kupodivu až do poloviny 12. století výhradně na venkovské prostředí byly ve velkém množství distribuovány všemi směry na značné vzdálenosti dosahující Anglie a Skandinávie (*Steuer 1987, Abb. 6*). Už v karolínském období lze poprvé doložit vznik dalších tzv. sekundárních center výroby s podobnou produkcí mimo mateřské střední Porýní, tento zřetelně chronologicky odstupňovaný proces ale pokračoval až do vrcholného středověku a současně se projevoval prostorovým šířením zejména východním směrem. Jeho projevem je výskyt keramiky porýnské tradice (pingsdorfartige Ware) ve značné části Německa, který často bez jakýchkoliv předchozích vazeb převrstvil lokální výrobu podobně, jako tomu bylo s tzv. kolonizační keramikou u nás. Umístění příslušných dílen ve vztahu k městu nebo k nadregionálním komunikacím naznačuje produkci zaměřenou na trh a předpokládá odpovídající profesionalizaci (*Janssen 1983, zejména 392-394*).

I u nás provází vzrůstající počet pecí ve 13. století výskyt nových typů. Zatímco většina dosud známých raně středověkých nálezů dvoukomorových pecí z území západních Slovanů řadíme mezi vertikální typy (obr. 1), pro jejichž konstrukci je charakteristické umístění vypalovací komory nad topeniště,⁵ počátky vrcholného středověku s sebou přinesly řešení, které vypalovací komoru řadí do jedné roviny nebo v mírném zvýšení za topeniště a jsou proto nazývány pecemi horizontálními. Pro značné technické možnosti tradičních vertikálních pecí svědčí jejich uplatnění v rozvinuté výrobě římského Impéria (*Cuomo di Caprio 1978-1979*), historie tohoto technického zařízení však sahá podstatně hlouběji do minulosti, na počátek eneolitu (*Sklenář – Sklenářová – Slabina 2002, 257*). Protože vertikální pece můžeme považovat za hrncířské zařízení ověřované v celé Evropě po staletí, jejich jakkoliv sporadické a nerovnoměrné využívání v raném středověku není tak překvapivé.

Mnohem více vyhraněný výskyt sledujeme u horizontálních pecí, kterým proto přisuzujeme určitou vypovídací schopnost. Na našem území se s nimi setkáváme poprvé v České Lípě, Kostelci nad Orlicí a ve Mstěnicích, podstatně dříve (v merovejském období) se ale objevily v Porýní, kde je proto hledán jejich původ (*Janssen 1987, 110–111, Abb. 24*). Tedy i osvojení horizontálního výpalu na našem území můžeme spolu se zvýšeným výskytem hrncířských pecí považovat za příznačný projev přelomu raného a vrcholného středověku a proces spojitý s naším západním sousedstvím. Instruktivní příklad představuje dílna v České Lípě, během jejíž produkce došlo k zavedení horizontálních pecí současně s proměnou tradiční (tzv. pozdně hradištní) keramické produkce ve výrobu vrcholně středověkého zboží charakteristického novou technologií a tvarovým repertoárem (*Gabriel 1979; 1981*).

---

⁵ Jsou to Hoste, Nitra-Lupka, Sady u Uh. Hradiště, Slovenské Ďarmoty Kremitz a pravděpodobně i Löcknitz. Vertikální pece nacházely své uplatnění i ve 13. století – Staré Město u Uh. Hradiště, Przemysl.

Rovněž v případě horizontálních pecí se můžeme ptát na důvody jejich přijetí v prostředí, které se bez nich dosud obešlo. Ačkoliv by se mohlo zdát, že odpověď lze hledat v rozdílných technických možnostech, které nabízí horizontální pece,⁶ tak např. výrobky z horizontálních a vertikálních typů se kvalitativně neodlišují (pro Porýní W. *Janssen 1987*, 109). Ani v tomto případě nám proto technická argumentace nepřipadá přesvědčivá. Ostatně i nálezy z vrcholného a pozdního středověku u nás dokládají, že horizontální pece představovaly od 13. století jen jednu z alternativ (i když patrně nejčastějších) uplatňovaných paralelně s jednoprostorovými a vertikálními pecemi.⁷ Prolínání různých typů pecí v pozdějším období považujeme za ohlas setkání různých výrobních tradic na přelomu raného a vrcholného středověku.

Souvislosti všech výše uvedených inovací nacházíme v kontaktu s nositeli odlišné kultury, jejíž součástí byla i odlišná výrobní tradice a hmotná složka kultury. Vedle známé proměny v technologii výroby a v repertoáru keramiky ve 13. století (k této změně souhnně *Klápště 1998*) považujeme za další z projevů této inovace i výrobní postup navyklý užívání nejen horizontálního výpalu ale hrnčířských pecí vůbec. Tyto změny se však neodehrály synchronně. Nejprve v určitém předstihu (patrně od přelomu 12./13. století) zaznamenáváme rozsáhlé osvojování pecí, které vytlačují jednoduchá polní vypalovací zařízení, a teprve o

---

⁶ V horizontálních pecích je ohniště více vzdáleno od vypalovací komory, která je ohřívána taženým žářem. Toto řešení usnadňuje rovnoměrnější výpal nádob.

⁷ Vedle příkladů ze 13. století na tabulce 1 uveďme z mladšího období namátkou jednoprostorové pece v Lošticích (15. století; *Goš 1982*, 27-28) a Sezimově Ústí (počátek 15. století; *Richter 1969*, 777) nebo vertikální pece v Stěbarku (15. století) a ve Varšavě (konec 17. století; *Kwapieniowa – Wałowy 1969*, 209-210). S konzervativním uplatňováním vertikálních pecí se setkáme i v našem západním sousedství (*Janssen 1987*). Řadu dokladů nalezneme u *Barbary Weiserové (2003)*, např.: Raeren-Neudorf (15. století), Unterreggenbach (13. století?) nebo Utrecht (14./15. století). Pozoruhodná je situace v dílně u Kostelce n. O., kde se současně uplatnila horizontální a jednoprostorová pec.

něco později se mění i produkce.⁸ Tomuto konstatování přikládáme váhu, neboť naznačuje, že inovace se mohly ujímat jednotlivě a nerovnoměrně, nikoliv jen v podobě jednoty mezi novou technologií keramiky a užíváním pecí oproti polním vypalovacím zařízením (jako v případě druhého horizontu v České Lípě). Příčiny přijetí pecí do výrobního procesu nejsou zřejmé. Alespoň v počátcích, kdy převažovala produkce hradištního zboží, nepovažujeme argumentaci založenou na představě o technickém pokroku za dostatečnou. Příhodným svědectvím nám je dílna v Kostelci n. Orlicí, v jejíž výrobě zaujala své místo horizontální pec a která přitom produkovala výhradně tradiční pozdně hradištní zboží (*Richter 1967*). Tento příklad jsme proto nakloněni spolu s dalšími dílnami, které již přistoupily k užívání pecí a přitom ještě setrvaly u výroby tradiční keramiky,⁹ považovat za doklad imitace hmotné kultury (v tomto případě výrobního zařízení) příznačné pro západní prostředí. Užívání hrnčířských pecí proto považujeme za kulturně podmíněný projev hmotné kultury. Hrnčířská výrobní zařízení podle našeho názoru pozoruhodným způsobem přibližují atmosféru konfrontace domácího prostředí s cizí kulturou na přelomu raného a vrcholného středověku.

---

⁸ V podobně krátkém předstihu před nástupem nové technologie výroby zaznamenáváme v archeologických nálezech lahve se čtyřlaločnatým ústím. Otázka jejich původu není zřejmá, vedle domácího vývoje jsou druhou z možností západní předlohy (*Klápště 1998*, 139-140).

⁹ Mohelnice a Staré Město u Uh. Hradiště. Lze sem zařadit i ty hrnčíře ve Starém Městě/ Tisové, kteří v tradiční pozdně hradištní technologii neuměle napodobovali vrcholně středověkou produkci svých zkušenějších kolegů (*Richter 1994*).